

MICHAŁ OSTROWSKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

TWÓRCZOŚĆ ARTYSTYCZNA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH PO WYPADKACH KOMUNIKACYJNYCH – STUDIUM PRZYPADKU

1. WSTĘP

Osoby z niepełnosprawnością, pomimo cierpienia i bólu, mogą przezwyciężyć własny bagaż doświadczeń, realizując działalność społeczną lub oddając się pasjom czy talentom. Twórczość artystyczna pozwala przezwyciężyć pewne trudności, lęki, ograniczenia czy bariery oraz pokonać własne słabości, które najczęściej dotyczą myślenia o sobie samym. Urazy trwałe często stanowią przyczynę depresji, obniżenia poczucia własnej wartości, lęków, samotności, osamotnienia, goryczy, żalu, wściekłości i jakże często spotykane uczucie niepokodzenia się z obecnym stanem zdrowia. Również często może się pojawić agresja, szczególnie gdy akceptacja diagnozy kalectwa następuje etapowo. Przybiera najczęściej formę autoagresji trudnej do leczenia i pokonania przez osoby z niepełnosprawnością.

Jedną z grup niepełnosprawnych są ofiary wypadków komunikacyjnych. Osoby po wypadkach komunikacyjnych stanowią zróżnicowaną grupę osób z niepełnosprawnością powstałą na skutek urazu mechanicznego. Należy podkreślić, że „nie istnieje jedna, powszechnie uznana definicja niepełnosprawności. Obecnie zwraca się uwagę z jednej strony na wymiar medyczny niepełnosprawności – dysfunkcja organizmu, zniesienie lub ograniczenie sprawności, a z drugiej na wymiar społeczny – wynik barier psychologiczno-społecznych, ekonomicznych, prawnych, fizycznych, jakie jednostka napotyka w środowisku życia”¹.

Wypadki komunikacyjne w Polsce stanowią poważny problem społeczny i ekonomiczny, natomiast analiza danych zawartych w bazie IRTAD² potwierdza, że liczba wypadków drogowych (pomimo tendencji spadkowej po roku 1997) należy do jednej z najwyższych w krajach Unii Europejskiej³. Mariusz i Krzysztof Go-

¹ M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiki specjalnej*, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 213.

² IRTAD – skrót został utworzony z pierwszych liter angielskiej wersji nazwy bazy International Road Traffic and Accident Database – Międzynarodowa Baza Danych o Wypadkach Drogowych.

³ Por. A. J. Owczarek, M. Kowalska, *Epidemiologia wypadków komunikacyjnych w Polsce, Problemy Higieny i Epidemiologii* 95(2014)1, s. 55.

niewicz z Uniwersytetu Medycznego w Lublinie podkreślają, że wypadki drogowe stanowią poważny problem społeczny, jako że w latach 1990-2009, na polskich drogach, wydarzyło się ponad 1 milion 61 tysięcy wypadków, w których zginęło prawie 126 tys. osób, a ponad 1 mln 336 tys. zostało rannych⁴. W publikacji Komendy Głównej Policji *Wypadki drogowe w Polsce w 2013 roku* odnotowano, że w roku 2013, w wyniku wypadków drogowych, 3357 osób poniosło śmierć, 44 059 osób zostało rannych, natomiast do jednostek Policji zgłoszono 355 943 kolizji drogowych (dane SEWIK⁵ na dzień 15.02.2014 r.)⁶. W raporcie podkreślono, że „w ostatnim dziesięcioleciu, najwięcej wypadków drogowych i ich ofiar odnotowano w 2004 roku, po czym następował spadek, utrzymujący się do 2006 roku. W 2007 roku nastąpił wzrost liczby wypadków i ich ofiar, w latach 2008-2010 zanotowano ponowne spadki aż do 2011 roku, kiedy to zanotowano ponowny wzrost. Od 2012 roku obserwowany jest spadek wypadków drogowych i ich ofiar”⁷. Natomiast osoby, które zostały ranne, najczęściej wymagają długotrwałego leczenia i specjalistycznej rehabilitacji. Urazy po wypadkach można podzielić na: czasowe i trwałe, a także na: lekkie, średnie lub ciężkie. Najbardziej bolesnymi dla człowieka są uszkodzenia kręgosłupa i centralnego układu nerwowego.

Urazy kręgosłupa czy centralnego układu nerwowego najczęściej mają charakter trwały, nieodwracalny i ciężki. Sytuacja socjo-ekonomiczna osób z niepełnosprawnością po wypadkach komunikacyjnych jest różna, jednakże często spotkać można rodziny z trudną sytuacją ekonomiczną.

Trudności w życiu, które napotykają osoby po wypadkach komunikacyjnych, znajdują swoje odzwierciedlenie w prezentowanych przez nie dziełach artystycznych. Twórczość artystyczna osób z niepełnosprawnością, w tym właśnie osób po wypadkach komunikacyjnych, jest różnorodna, ciekawa i wszechstronna. Są to przede wszystkim: wiersze, opowiadania, malarstwo, rzeźba, wikliniarstwo, śpiew, taniec czy pantomima. W zależności od typu niepełnosprawności można zaobserwować zajęcia, pasje i dzieła charakterystyczne dla danej grupy osób niepełnosprawnych. Na przykład, osoby głuchoniewidome mają dużą wrażliwość dotykową i tworzą wspaniałe rzeźby. Co nie oznacza, że ich rzeźby różnią się od tych stworzonych przez osoby pełnosprawne. Po prostu, osoby niepełnosprawne inaczej percypują własne wytwory. U nich dominującym zmysłem przy tworzeniu dzieła artystycznego jest dotyk, a nie wzrok.

Twórczość artystyczna w formie pisarskiej czy malarskiej wydobywa u osób z uszkodzonym kręgosłupem lub centralnym układem nerwowym nieodkryte wcześniej pokłady wrażliwości. Dzieje się tak, gdyż „istotnym elementem rozwoju czło-

⁴ Por. M. Goniewicz, K. Goniewicz, *Wypadki drogowe w Polsce – czynniki sprawcze i zapobieganie*, Bezpieczeństwo Pracy (2010)9, s.14.

⁵ SEWIK – System Ewidencji Wypadków i Kolizji.

⁶ Por. E. Symon, *Wypadki drogowe w Polsce w 2013 roku*, Komenda Główna Policji, Biuro Prewencji i Ruchu Drogowego, Wydział Ruchu Drogowego, Instytut Transportu Drogowego, Warszawa 2014, s. 6.

⁷ Tamże, s. 7.

wieka jest jego poczucie samorealizacji, zapewnienie satysfakcjonujących kontaktów z innymi ludźmi, realizacja własnych marzeń, czyli poczucie zdrowia. Szczególnie przy obecności fizycznych i w ich efekcie psychicznych ograniczeń istnieją liczne możliwości do kompensacyjnego rozwoju własnej aktywności na innych płaszczyznach. Mogą to być np. różne dziedziny sztuki: malarstwo, rzeźba, muzyka, taniec, teatr itp.⁸

Tworzenie jako proces w różnych formach działalności artystycznej daje „sposobność do rozwoju wielorakich indywidualnych talentów na poziomie sztuki profesjonalnej, jak i możliwości ekspresji i wypowiedzenia się na poziomie sztuki amatorskiej. Unikalny wpływ sztuki na integrację osób niepełnosprawnych ze społeczeństwem polega na łagodzeniu lęków, dzieleniu się przeżyciami z osobami z «kręgu zainteresowań», relaksie, zabawie, łamiąc bariery między zdrowymi a niepełnosprawnymi. Jest to również pewna forma kompensacji utraconej funkcji. Stwarza okazję do rywalizacji na danej płaszczyźnie ze «zdrowymi», eliminuje kompleksy, wzbogaca życie duchowe⁹».

Własna twórczość artystyczna pozwala osobom z niepełnosprawnością pokonać pewne trudności związane z ograniczeniami natury psychofizycznej, pomaga zmagać się z własnymi lękami, oporami, pokonywać dystans dzielący te osoby od otoczenia. Poprzez działalność twórczą osoby te mogą również realizować swoje własne marzenia i cele życiowe, mogą zacząć zarabiać, spotykać się z ludźmi, łamać stereotypy, dawać świadectwo własnego życia, przekazywać uniwersalne wartości, motywować innych ludzi do działania lub do akceptacji własnych słabości i przekuwania ich na indywidualistyczną cechę własnej osobowości.

Osoby niepełnosprawne poza fizycznymi, „zewnątrznymi” oznakami niepełnosprawności, poza odmiennym sposobem swojego funkcjonowania ze względu na swoiste ograniczenia, nie różnią się zasadniczo od otoczenia. Mają takie same potrzeby, pragnienia, cele, aspiracje jak osoby zdrowe. Tak samo ich twórczość artystyczna niczym się nie różni od twórczości osób pełnosprawnych. Jedyne sposób jej tworzenia warunkowany jest danym rodzajem niepełnosprawności. Osoby te angażują w proces twórczy dużo wysiłku i emocji, wyrażając tym samym багаż życiowych doświadczeń i refleksji. Każda osoba niepełnosprawna może poprzez twórczość artystyczną pozostawić po sobie ślad dla innych, który będzie źródłem informacji o tychże osobach, przejawem prawa do tworzenia, wyrażania własnego zdania, myśli, bólu i cierpienia, radości i euforii, jak również smutku i rozpacz. Osoby z nabytym kalectwem uczą się akceptować swoją sytuację w miarę upływającego czasu, wkładając w ten proces dużo wysiłku.

Aktywność twórcza osób z niepełnosprawnością stanowi płaszczyznę ich aktywnego udziału w życiu społecznym, kształtującą poczucie własnej wartości, wyobraźnię oraz umiejętności. Działanie twórcze może przyczyniać się do poprawy

⁸M. Paprocka-Borowicz, A. Jasiewicz-Lebioda, A. Pozowski, *Niepełnosprawność osób po urazach rdzenia kręgowego z porażeniem kończyn dolnych a pojęcie zdrowia*, w: *Pacjent podmiotem troski zespołu terapeutycznego*, red. E. Krajewska-Kułak, M. Sierakowska, J. Lewko, C. Łukaszk, Akademia Medyczna w Białymstoku, Wydział Pielęgniarstwa i Ochrony Zdrowia, Białystok 2005, s. 388.

⁹ Tamże.

sytuacji zdrowotnej, ekonomicznej czy zawodowej. Aktywność artystyczna osób niepełnosprawnych jest umiejscowiona w ściśle określonych celach społecznych i pomaga tym osobom odnaleźć się w życiu społecznym. Natomiast, za pośrednictwem pasji artystycznych, osoby te pokazują, że mają swoje miejsce w społeczeństwie. Biorąc pod uwagę duże znaczenie działalności artystycznej osób niepełnosprawnych dla ich funkcjonowania w życiu społecznym, Cz. Kosakowski wyróżnia cztery płaszczyzny twórczości: „1. twórczość jako wytwór, 2. twórczość jako proces, 3. twórczość jako zespół zdolności (właściwości intelektualnych) bądź zespół cech osobowościowych, 4. twórczość jako zespół stymulatorów społecznych (społeczny klimat jako warunek aktu twórczego)”¹⁰.

Urszula Bartnikowska i Agnieszka Żyta piszą w *Żyjąc z niepełnosprawnością*, że: „tworzenie jest sposobem wyrażania siebie, ekspresji osobowości. Dzięki niej człowiek może z jednej strony pokazać siebie, ujawnić światu swoje uczucia, ale z drugiej może pomóc sobie zrozumieć samego siebie, poznać swoje przeżycia. [...] Poprzez twórczość osoby niepełnosprawne mają okazję «wykrzyknąć» swoje uczucia, nierzadko spowodowane odmiennością wynikającą z niepełnosprawności, często w bezpiecznej formie symbolicznej”¹¹.

Szczególnym rodzajem twórczości artystycznej u osób po wypadkach komunikacyjnych jest poezja, ponieważ umożliwia ona bardziej bezpośrednio wyrażanie uczuć towarzyszących im w zmaganiu się z konsekwencjami urazów mechanicznych. Wiersze pisane przez osoby z niepełnosprawnością mogą stanowić pewną formę terapii, albowiem poprzez „wykrzyknięcie” swoich emocji, bólu i wyrażenie swojego cierpienia możliwe staje się z czasem oswojenie się z własną innością. Często można spotkać u tych osób odwoływanie się do Boga, zwracanie się do uniwersalnych wartości i poszczególnych cnót, a przy tym odniesienia do pełnionych przez siebie ról społecznych i życiowych.

Dlatego celem niniejszego artykułu jest prezentacja i charakterystyka twórczości pisarskiej jednej z takich osób. Należy również zwrócić uwagę, że tematyka twórczości osób niepełnosprawnych nadal stanowi w literaturze przedmiotu nowość i jest rzadko podejmowana.

2. STUDIUM PRZYPADKU

Krystyna Suzanowska (Korejwo), poetka, bajkopisarz, w swojej twórczości porusza różną tematykę, ale przede wszystkim mówi o Bogu i świecie własnych emocji. Jest autorką kilku tomików poezji, niepublikowanej autobiografii *Światło Marii* oraz licznych opowiadań. Obecnie mieszka z mężem na wsi pod Olsztynem, gdzie z pasją i zamiłowaniem oddaje się pisaniu, wyszywaniu i prowadzeniu samodzielnie gospodarstwa domowego.

¹⁰Cz. Kosakowski, *Węzłowe problemy pedagogiki specjalnej*, Wyd. Edukacyjne Akapit, Toruń 2003, s. 55.

¹¹U. Bartnikowska, A. Żyta, *Żyjąc z niepełnosprawnością. Przeszość, teraźniejszość i przyszłość*, Wyd. Edukacyjne Akapit, Toruń 2007, s. 120-121.

Około 10. roku życia u Krystyny rozpoznano rozległy uraz głowy, powstały na skutek wypadku komunikacyjnego. W wyniku obrażeń stwierdzono u pacjentki epilepsję (obecnie zaleczona) oraz zaburzenia pamięci wskazujące na nieodwracalne uszkodzenia pewnych obszarów mózgu. Krystyna niechętnie mówi o swojej niepełnosprawności. Pomimo problemów zdrowotnych i licznych pobyków w szpitalach (przy wsparciu i miłości rodziców), udało się jej zdać maturę i uczęszczać na zajęcia bibliotekoznawstwa. Twórczość literacka stała się dla niej nie tylko pasją, ale przede wszystkim sposobem radzenia sobie w codziennym zmaganiu się ze własnym cierpieniem. Choroba, ból i ciągłe pobyty w szpitalach przyczyniły się do pojawiania się pewnych uczuć i myśli oscylujących wokół trudnych tematów egzystencjalnych, które dotyczą każdego człowieka, szczególnie doświadczonego chorobą. Twórczość literacka Krystyny w trudnych dla niej chwilach życiowych stanowi siłę, która pozwala na pokonywanie tych trudności. Wyrażanie emocji poprzez poezję pozostaje jedyną dostępną jej formą aktywności życiowej i społecznej.

Twórczość literacką Krystyny charakteryzuje prostota, delikatność oraz piękno. Poezja pełna jest odniesień do świata współczesnego, a przede wszystkim do zjawisk społeczno-kulturowych. Refleksje poetyckie autorki oscylują wokół Boga jako najważniejszej Osoby, której autorka zawiera swoje myśli, pragnienia i marzenia.

Wiersz pt. *To Bóg tak tęskni* zawiera w sobie wiele pytań, z których dla autorki najważniejsze jest wieczne pytanie zawierające lęk, a mianowicie: „czy Bóg nie zapomniał mego adresu?“, Bóg rozmawia z ludźmi i kocha ich takimi, jakimi są. W tej samotności autorka wyraża tęsknotę za Bogiem, za Jego ciągłą obecnością i opieką, a wyraża to pięknymi i prostymi słowami:

„Czyżbyś zapomniał, że jeszcze żyję?
Tutaj i tam, pod liściem akacji jestem schowany,
Wystarczy byś listek podniósł.
Byś zajrzał pod niego.
A gdy się życzliwie uśmiechniesz,
Wtedy mnie ujrzyś uszczęśliwionego”¹².

Świadomość istnienia Boga wyraża wiersz *Wszecobecność*. Poetka stwierdza, że Bóg jest wszędzie i dlatego człowiek nie musi czuć się samotny. Natomiast może szukać Boga, poznawać czy odczuwać Bożą miłość i troskę. Również sama autorka dzięki własnej niepełnosprawności nie tylko znalazła Boga, ale widzi Go wszędzie i odczuwa Jego obecność w smutku, cierpieniu czy w radości. Nie tylko drugi człowiek, ale nawet liść może być pośrednikiem odczuwania Bożej miłości i obecności:

„Wszędzie widzę Ciebie dobry Boże
[...] w każdym pnącym listku
i w człowieku
tym dalekim
i tym bliskim”¹³.

¹² K. Korejwo, *Pieśni Serca*, POLgraf s.c., Olsztyn 1996, s. 9.

¹³ Tamże, s. 15.

Wiersz *Cierpienie* opisuje stany emocjonalne autorki jako ból, bezwład czy pustkę poprzez odczuwanie smutku lub apatii. Cierpienie staje się czasami zbyt ciężkie do udźwignięcia. Zabiera nadzieję, poczucie sprawczości i osłabia wolę życia oraz odbiera motywację do pracy nad sobą. Stąd to poczucie wewnętrznego rozbicia, ciszy, bezcelowości wszelkich działań i porównanie takiego stanu emocjonalnego do bycia nikim – powietrzem, ponieważ z powodu bólu nie może ona nic czynić ani odczuwać:

„Ogarnia mnie bezwład.
Czuję, że jestem powietrzem...
Czuję ból głowy
i nic więcej...”¹⁴.

W wierszu *Cóż Ci powiedzieć?* autorka stwierdza, że: „ktoś kradnie czas choć go ciągle za mało...”¹⁵. Podkreśla w ten sposób, że czas szybko płynie, a cierpienie nieustannie się dłuży, staje się monotonne i trudne do wytrzymania. Krystyna ma poczucie, że z dnia na dzień dzieje się to samo, ból i osamotnienie towarzyszy jej prawie na każdym kroku. Pomimo, że świadomość bólu i cierpienia towarzyszyć może jej przez całe życie, to jednak czas, a wraz z nim zmiany, są nieodwracalne i ostateczne. Niepełnosprawność Krystyny ma charakter trwały. Nie występują w jej życiu żadne momenty zwrotne, które mogłyby uwolnić ją choć na chwilę z cierpienia i bólu.

Wzruszającym i pięknym wierszem jest utwór pt. *Mamo*, w którym za pomocą prostych słów autorka opisuje swój lęk przed rozstaniem z bliską osobą:

„Podobno za kilka dni
mają Cię zabrać do nieba?
nie pozwól im na to
bo co ze mną się stanie?
[...] kto dotknie palcem serdecznym
mojej łzy na policzku?
kto wyszepcze:
jestem z tobą”¹⁶.

Autorka ma świadomość, że życie jest kruche. Krystyna jest bardzo związana ze swoimi rodzicami. Poetka wie, że niepełnosprawność czy choroba może dotknąć każdego, a nie każdy zabieg chirurgiczny musi zakończyć się powodzeniem. Wiersz jest świadectwem silnej więzi między matką a dzieckiem, wyraża nie tylko obawę o życie najbliższej osoby, ale również zawiera pytania egzystencjalne, a mianowicie „co dalej?”. Jakże dla dziecka są potrzebne proste słowa matki „jestem z tobą”.

Niepełnosprawność u Krystyny przejawia się również w postaci zaburzeń pamięci. Autorka daje temu wyraz w wierszu pt.: *Motyłu*. W utworze tym porównano motyla do wiedzy, która służy odkrywaniu tajemnic. Jednakże nie dla każdego nauka jest łatwym zajęciem, a wiedza, tak jak motyl, może się ulotnić:

¹⁴Tamże, s. 19.

¹⁵Tamże, s. 22.

¹⁶Tamże, s. 33.

„O! uciekłeś
zawstydziłam Cię?
przecież sama
mało umiem”¹⁷.

Poetka, która na co dzień ma do czynienia z cierpieniem, jest szczególnie wrażliwa na wszystko, co wokół niej się dzieje, a tym samym pragnie bliskości drugiego człowieka, jego słów i miłości. Cierpienie to również samotność lub osamotnienie, które spycha ją na margines życia społecznego. Często brakuje jej sił, nie na skutek niepełnosprawności, lecz przede wszystkim z powodu niewłaściwych relacji interpersonalnych czy braku obecności drugiego człowieka. Poetka wyraża to słowami wiersza pt. *Kim są?:*

„Są tacy,
którzy kochają w ukryciu,
bo muszą,
bo los inaczej nie pozwala.
[...] odepchnięci padają
na twardey beton...”¹⁸.

Ja słabeusz jest obrazem przedstawiającym sytuację Krystyny w świecie, który nie oszczędza jej trosk, smutku oraz bólu. Otaczający ją świat nie zawsze bywa spokojny, kolorowy i ciepły. Większość czasu poetka walczy z przeciwnościami losu, ze stereotypami i znieczulicą społeczną:

„Puk, puk.
Czy mogę?
Nie przeszkadzam?
Przepraszam, że żyję.
To ja już sobie pójdę”¹⁹.

Często na wskutek problemów zdrowotnych i nieprawidłowych relacji społecznych Krystyna staje się lękliwa, apatyczna lub przyjmuje postawę wycofania z aktywnego udziału w życiu społecznym i zamykania się w czterech ścianach, ponieważ wtedy czuje się bezpiecznie. Ta pozornie bezpieczna sytuacja powoduje, że jej życie sytuuje się na marginesie społecznym (nawet we własnej rodzinie) oraz prowokuje pojawienie się lęków spowodowanych nieudanymi i niezadowolającymi relacjami interpersonalnymi. Jednakże autorka jest świadoma niebezpieczeństw negatywnych stanów emocjonalnych i biernej postawy życiowej osób niepełnosprawnych, i postanawia być odważna mimo wszystko, ponieważ:

„To życie, to los
wskazuje na inne wejście
takie ostrzejsze,
odważniejsze...”²⁰.

¹⁷ Tamże, s. 48.

¹⁸ Tamże, s. 50.

¹⁹ Tamże, s. 52.

²⁰ Tamże, s. 52.

3. ŚWIATŁO MARII (AUTOBIOGRAFIA)

Światło Marii stanowi uzupełnienie twórczości literackiej autorki, aczkolwiek opracowanie to jest do dziś nieopublikowanym świadectwem życia Krystyny. Autobiograficzna opowieść przedstawia najważniejsze wydarzenia z jej życia od wypadku aż po okres dojrzałości. Jest świadectwem walki i nadziei o lepsze funkcjonowanie w społeczeństwie, jak również ukazuje miłość i opiekę rodzicielską oraz cierpienie i ból w chorobie po wypadku.

Krystyna w *Świetle Marii* wspomina wypadek, a na główną postać opowiadania – Marię parzy z dystansu, przyjmując rolę obserwatora – narratora, który z dojrzałością i z doświadczeniem opisuje pewne fakty i zdarzenia. Autorka opisuje wypadek w sposób następujący: „wybiegła z kościoła, pełna szczęścia, prosto na ulicę pod nadjeżdżający samochód. Słysząc było ostre hamowanie pojazdu”²¹.

Autorka niewiele pamięta z kolizji, jak również z wydarzeń po wypadku, jednakże pamięta pobyt w szpitalu i wspomina go jako czas badań, ćwiczeń i bólu. „Przez dwa tygodnie robiono Marysi szereg badań, które wykazały niedowład prawej strony ciała. Dziewczynka wymagała solidnej rehabilitacji. [...] Po trzech miesiącach dziewczynka stawiała pierwsze kroki, trzymając się balkonika”²². Autorka dodaje również, że „do ćwiczeń, kąpeli, nauki chodzenia dołączyła też nauka mowy. Całe dni Państwa Koralewskich wypełnione były Marią. Nawet w nocy przy niej czuwali”²³.

Okres nauki opisany jest jako następny etap życia bohaterki: „Marysia została wypisana ze szpitala. Nadal musiała uczęszczać na rehabilitację. Edukację szkolną kontynuowała w domu”²⁴. Autorka podkreśla, że „rodzice Marii przestrzegali jednak częstego wypoczynku dziecka. Wiedzieli bowiem, że zbyt wielki wysiłek psychiczny, fizyczny i emocjonalny może spowodować atak padaczki. [...] Marysia była powolniejsza niż jej rówieśnicy. Nauczyciele wiedzieli o tym. Jednak na lekcjach musieli realizować program dostosowany dla uczniów pełnosprawnych. Marysia często wracała do domu zapłakana...”²⁵.

W pewnym okresie życia bohaterki następuje załamanie, smutek i apatia, a nawet autoagresja. Opowiadanie o tym czasie zawiera wiele pytań o sens cierpienia, bólu, choroby czy niepełnosprawności: „Dlaczego ja muszę tak cierpieć? Nienawidzę swojej ręki, bo jest taka powolna. Nienawidzę swoich okularów, bo brzydko w nich wyglądam i na dodatek ta straszna epilepsja”²⁶.

Akceptacja niepełnosprawności u Marii następuje etapowo i jest rozłożona w czasie. Autorka tak przedstawia tą kwestię: „Maria poszła nad rzekę i uświadomiła sobie, czym ją Bóg obdarował. - Panie, Ty obdarowałeś mnie życiem i rozświe-

²¹ K. Korejwo, *Światło Marii* [autobiografia nieopublikowana], s. 5.

²² Tamże, s. 10.

²³ Tamże, s. 11.

²⁴ Tamże, s. 12.

²⁵ Tamże, s. 13.

²⁶ Tamże, s. 14.

tlasz to moje życie swoim światłem. Dałeś mi rodziców i bliźnich, bym ich kochała i bym czuła się kochana. Bym miała do kogo wracać po ciężkim dniu pracy w szkole. Bym miała z kim dzielić swe zmartwienia. Ty dałeś piękne drzewa, kwiaty, słońce, deszcz ... i wrażliwe serce, które potrafi rozmawiać z przyrodą. Dałeś mi dom, Kościół, szkołę, cały świat dla mnie dałeś. Ja w zamian oddaję Ci swoje serce”²⁷.

4. ROLA TWÓRCZOŚCI OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Twórczość artystyczna osób niepełnosprawnych pełni szereg ról, a mianowicie: społeczną, terapeutyczną, zawodową oraz osobistą. Realizacja poszczególnych ról artystycznych u tychże osób pomaga im w usamodzielnieniu się, a przede wszystkim w skonstruowaniu na nowo swojej tożsamości jako osoby o niepowtarzalnych cechach osobowości, która wnosi swój cenny wkład do ogólnoswiatowego dziedzictwa kultury.

Twórczość artystyczna poszczególnych osób ma charakter indywidualny i umotywowany jest wewnętrzną potrzebą po doświadczeniu choroby lub niepełnosprawności. Należy podkreślić, że: „człowiek o zewnętrznych znamionach kalectwa ma zdecydowanie mniejsze szanse na ukazanie cech osobowościowych w typowych kontaktach przestrzennych, anonimowych sytuacjach społecznych, jak podczas przebywania w miejscach publicznych (w roli przechodnia, pasażera, widza). W takiej anonimowej sytuacji osoba niepełnosprawna nie ma szans na pokazanie, kim jest naprawdę, jakie ma pozytywne cechy charakteru, jakie ma zdolności”²⁸. Poprzez twórczość artystyczną osoba ta może pokazać swoje wnętrze, charakter, zainteresowania i posiadane opinie.

Anna Kotlarska-Michalska, na podstawie przeprowadzonych badań socjopsychologicznych, uzasadnia że: „nie tylko społeczeństwo globalne stwarza bariery osobom niepełnosprawnym, stwarzają je również osoby z najbliższych kręgów społecznych na skutek niewiedzy, stereotypowych zachowań i braku doświadczenia w udzielaniu pomocy. [...] Postawy wobec osób niepełnosprawnych, jak wykazały [badania], są uzależnione od wielu czynników społecznych, kulturowych, demograficznych, ekonomicznych, psychologicznych, a także od postaw osób niepełnosprawnych wobec własnego kalectwa”²⁹. Twórczość artystyczna jest więc sposobem, środkiem, na ominięcie wszelkiego rodzaju wymienionych wyżej barier w relacjach pełnosprawny – niepełnosprawny, ponieważ umieszcza przekaz w innej przestrzeni – w przestrzeni sztuki, gdzie następuje koncentracja na treści dzieła, a jednocześnie pominięty zostaje cały „balast” społeczno-kulturowo-obyczajowy dotyczący bezpośredniego kontaktu „twarzą w twarz” z twórcą będącym osobą niepełnosprawną.

²⁷ Tamże, s. 95.

²⁸ A. Kotlarska-Michalska, *Człowiek niepełnosprawny jako 'inny' w ujęciu koncepcji socjologicznych i w świetle badań socjologiczno-psychologicznych*, Roczniki Socjologii Rodziny 11(1999), s. 89.

²⁹ Tamże, s. 90-95.

Twórcza aktywność jednostki spełnia również wiele funkcji w odbiorze społecznym. Między innymi: funkcję informacyjną o życiu osób z daną niepełnosprawnością, funkcję terapeutyczną, funkcję motywacyjną itp. Funkcje te zaczynają istnieć w momencie zetknięcia się odbiorcy z dziełem artystycznym. Nie zawsze twórca ma na celu wywieranie określonego wpływu na odbiorcę. Jednak często można spotkać się z zawartym (na przykład we wstępie danego utworu literackiego) zamierzeniem, że ten utwór ma uwrażliwić na pewne kwestie, ma poruszyć serca, ma zmotywować do działania, nieść otuchę, dawać nadzieję, pokazać możliwości radzenia sobie z trudną sytuacją życiową. Dzieje się tak dlatego, że twórczość (w tym twórczość literacka) nie jest ukierunkowana na samego siebie, lecz na kogoś.

W twórczości osób niepełnosprawnych można zaobserwować zwrócenie uwagi autora na konkretne wartości, takie jak: miłość, dobroć, cierpliwość, szlachetność, nadzieja. Jak podkreślają A. Żywczok i B. Ecler-Nocoń, w twórczości ważna jest również nadzieja, która w życiu „istoty ludzkiej polega na tym, że przeżywa ona samą siebie z dużą wrażliwością, dążąc do osiągnięcia coraz wyższego poziomu osobowości. [...] Niepełna sprawność człowieka niewątpliwie stanowi utrudnienie jego egzystencji. [...] [Jednakże] nadzieja ma moc rozwojową i terapeutyczną. W filozofii osoby mieści się całe morze ludzkich nadziei”³⁰.

Osoby niepełnosprawne w swojej twórczości często poruszają zagadnienia, które dotyczą najbardziej istotnych obszarów życia. Zestawienie problemów i zdarzeń życiowych w wierszach lub w opowieściach staje się wówczas złożone, różnorodne, a zarazem plastyczne w swojej prostocie. Wiersz może być zbudowany za pomocą prostych słów, epitetów, porównań, jednakże nie to jest istotą twórczości artystycznej osób z niepełnosprawnością. Bardzo istotny jest proces tworzenia artystycznego, w który wplątane jest charakterystyczne dla tych osób bogactwo doświadczeń i ich kreatywność. Wiersze mogą być proste. Nie ma w nich przerostu formy nad treścią. Cechują się pięknem, różnorodnością, a nawet potrafią zaskakiwać czytelników dojrzałością uczuć, subtelnością ujęcia tematyki i wrażliwością na estetykę otoczenia. Dla społeczeństwa mogą być ważnym źródłem informacji o chorobie, cierpieniu czy niepełnosprawności, jak również być nośnikami poszczególnych emocji i pięknych obrazów ludzkiej egzystencji.

Dzięki pisaniu, osoby z niepełnosprawnością mogą zaakceptować własną niepełnosprawność i nadać swojemu życiu nowy sens. Mogą też w ten sposób zawierzyć swoje troski i siebie Bogu. Pisanie staje się formą autoterapii, ponieważ pozwala przezwyciężyć ból i cierpienie, a także przekroczyć własne ograniczenia, wynikające z niepełnosprawności i barier psychicznych. Należy zaznaczyć, że wiele takich prac twórczych powstaje samodzielnie, bez udziału osób trzecich. Terapię własną osób z niepełnosprawnością można zdefiniować jako proces samodzielnej aktywności, autorewalidacji, autokreatywności, która pozwala rozwijać się

³⁰ A. Żywczok, B. Ecler-Nocoń, *Autoterapia – przestrzeń rozwoju osoby ludzkiej*, w: *Z zagadnień niepełnosprawności*, red. S. Juszczyk, Uniwersytet Śląski, Katowice 2004, s. 135-141.

tym osobom pomimo i na przekór własnej niepełnosprawności. Twórczość może też przybierać wymiar moralny. Jak podkreśla A. Szudra-Barszcz, „twórczość w aspekcie moralnym polega na tworzeniu – za sprawą powoływanego dobra – własnego wnętrza, dzięki czemu rzeczywiście stanowi terapię, i to terapię najwyższej wagi. Otóż, dając możliwość czynienia dobra, umożliwiała stawanie się lepszym człowiekiem”³¹.

Literatura przedmiotu dostarcza wiele przykładów twórczych osób, które doskonale radzą sobie społecznie. Są one również jednostkami aktywnymi zawodowo na otwartym rynku pracy lub realizują swoje pasje artystyczne w domu. Dla przykładu można przedstawić aktywność artystyczną Fridy Kahlo (1907-1954), meksykańskiej malarki, której dzieła można zaliczyć do sztuki naiwnej. Całe życie artystki, jej malarstwo, naznaczone było cierpieniem, bólem fizycznym powstałym na skutek problemów zdrowotnych ciągnących się od wieku dziecięcego (polio w 6. r. z.), do których dołączyły konsekwencje wypadku samochodowego w okresie nastoletnim. Choroba Fridy miała istotny wpływ na powstające obrazy, jak również na kształt pisanego przez nią *Dziennika*.

O. Grzesiuk podkreśla, że „zapiski Kahlo mają w większości wymiar tragiczny, są bowiem swego rodzaju relacją z przechodzonych kuracji, operacji i zabiegów, zapisem walki z bólem i ciężkiej rekonwalescencji po amputacji prawej nogi do wysokości kolana. Z drugiej strony ujawniają zaskakujący stoicyzm Fridy wobec niepowodzeń, tragikomizm w sposobie, w jaki gardzi kalectwem”³². Autorka *Dziennika* oraz licznych dzieł sztuki, znanych w malarstwie meksykańskim, wyrażała w nich swoje emocje, frustracje z powodu swoich operacji (miała ich w sumie aż 35!) i jest jedną z nielicznych osób niepełnosprawnych po wypadkach komunikacyjnych, które pozostawiły po sobie tak wiele obrazów.

Twórczość artystyczna może rozwijać się na różnych płaszczyznach działalności człowieka. Każdy człowiek może na danym etapie życia realizować się artystycznie, odkrywać swój talent. Według A. Szudry: „twórczość odnosi się do różnych sfer działalności człowieka: sztuki, nauki, techniki, aktywności społecznej. Twórcą może być każdy człowiek, artystą niekoniecznie. [...] W twórczości wyraża się człowieczeństwo. [...] Trud działania twórczego, zakorzeniony głęboko w człowieku, jest wyrazem przekraczania samego siebie”³³. Autorka artykułu mocno podkreśla, że przekraczanie samego siebie to nic innego jak pokonanie własnego cierpienia, niepełnosprawności czy bólu, dzięki czemu powstaje coś nowego, ale zarazem pięknego, prawdziwego i szczerego. Obraz, który zostaje przedstawiony w wierszu lub dziele malarskim, jest aktem twórczym wyrażającym szeroki wachlarz emocji, doświadczeń i umiejętności osób niepełnosprawnych.

³¹ A. Szudra-Barszcz, *Twórczość, czyli poza granicami niepełnosprawności. Z badań nad etycznymi aspektami arteterapii*, Roczniki Pedagogiczne 40(2012)1, s. 83.

³² O. Grzesiuk, *Jej twarz, świątynia jej rozbitego ciała i dusza w całości*, ARTykuły, <https://www.kul.pl/files/564/public/ARTykuły/ARTykuły005-006/ARTykuły005-006_6.PDF>, (data dostępu: 12.11.2015).

³³ A. Szudra, *Etyczne aspekty sztuki osób niepełnosprawnych*, Studia z psychologii w KUL (2008)15, s. 117-118.

Warto wspomnieć, że badania w zakresie twórczości osób niepełnosprawnych podejmują również zagadnienie odzewu społecznego. S. Pawlik wyróżnia cztery postawy społeczeństwa wobec twórczości osób niepełnosprawnych. Są to: „1. postawa niedopuszczająca osób niepełnosprawnych do procesu tworzenia, 2. postawa dopuszczająca istnienie twórczości tylko jako procesu związanego z arteterapią, 3. postawa dopuszczająca istnienie twórczości osób z niepełnosprawnością, ale przy założeniu, że twórczość ta nigdy nie zyska szerokiego grona odbiorców, 4. postawa nieróżnicująca twórczości na twórczość osób sprawnych i niepełnosprawnych”³⁴.

Osoby z niepełnosprawnością po wypadkach komunikacyjnych, dzięki twórczości i przyjętej przez odbiorców postawie czwartej, mają szansę przezwyciężyć swoją niepełnosprawność oraz samodzielnie kształtować swój wizerunek w społeczeństwie. Obraz niepełnosprawności ukazywany w twórczości takich osób jest wolny od zakłamania i stereotypowego przedstawienia specyficznych problemów związanych z chorobą czy niepełnosprawnością. Twórczość taka jest nie tylko terapią dla tych osób, ale również szansą znalezienia porozumienia z otoczeniem, nowych form społecznej solidarności oraz integracji. Dzięki takim rozwiązaniom możliwe staje się włączenie twórczości artystycznej w aktywność zawodową. Przy dużych możliwościach indywidualnych, z uwzględnieniem pozostałych czynników towarzyszących (akceptacja niepełnosprawności/choroby, wewnętrzna motywacja do pracy, kreatywność, elastyczność w podejmowanych zadaniach i w rozwiązywaniu problemów), twórczość taka pozostaje czasami jedyną formą ich aktywności ukierunkowanej społecznie.

5. ZAKOŃCZENIE

Twórczość artystyczna osób z niepełnosprawnością „nie wymaga uspołecznienia, ponieważ jej forma i cel zawiera w sobie elementy społeczne. Realizacja poszczególnych zadań i celów artystycznych przez osoby [niepełnosprawne] wyzwała u nich chęć do samorealizacji, decydowania o sobie samym, zwiększenia samodzielności i przede wszystkim do poprawy samopoczucia i wewnętrznego zadowolenia. To wszystko pozwala [tym] osobom wyjść poza swoją własną niepełnosprawność, cierpienie i realizować się w życiu społecznym poprzez tworzenie”³⁵. Tak więc aktywność twórcza może się stać bodźcem do dostrzeżenia własnej wartości, głębszego poznania siebie i własnych możliwości, pracy nad sobą, do usamodzielnienia się, do przejawiania twórczej postawy w swoim życiu.

Poezja jest najczęstszą formą aktywności artystycznej osób niepełnosprawnych. Ich wiersze ukazują się na łamach lokalnych gazet, okolicznościowych książek czy w Internecie. Popularne stają się niewielkie tomiki wierszy, które charak-

³⁴ S. Pawlik, *Sztuka jako sposób włączania osób z niepełnosprawnością intelektualną do społeczeństwa*, Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej (2015)8, s.66-67.

³⁵ M. Ostrowski, *Aktywność twórcza osób głuchoniewidomych*, s. 275.

teryzują się różnorodnością podejmowanych spraw codziennego życia. Tematyka religijna oraz problem egzystencjalny człowieka obciążonego defektem są stałymi motywami poruszonymi w wierszach. Trudności w wykonywaniu czynności dnia codziennego, problemy w miłości lub w przyjaźni, poczucie osamotnienia, lęki, choroba własna lub bliskich, są ważnymi elementami egzystencji osób niepełnosprawnych, ukazującymi zmaganie się z sobą i z otoczeniem. Poezja staje się terapią, dzięki której możliwe jest „wykrzyczenie” własnego bólu, cierpienia, a nawet buntu, złości i niezadowolenia z własnego stanu zdrowia. Pisanie wierszy pozwala wyjść poza własną niepełnosprawność i ukazać swoje wrażliwe wnętrze, swój codzienny trud i cierpienie. Bogactwem poezji osób z niepełnosprawnością, nawet tej naiwnej, jest przede wszystkim plastyczność obrazów życia wewnętrznego, poszukiwanie własnej drogi życiowej, przedstawienie własnej relacji z Bogiem, oraz ujawnianie przyjmowanych wartości i wyrażanie szerokiego zakresu emocji.

Twórczość osób niepełnosprawnych odzwierciedla specyfikę ich funkcjonowania społecznego i niezbywalne prawo tych osób do zaznaczenia swojego miejsca w społeczeństwie. Każda osoba, niezależnie od obecnego stanu zdrowia ma prawo do życia i realizacji swoich celów społecznych. „Niepełnosprawni byli i są (zawsze!). Ich obecność nie świadczy o chorobie danego narodu. [...] Stąd każdy niepełnosprawny ma niepodważalne prawo do życia, do rozwoju, a zatem pełnienia różnorodnych funkcji społecznych przy uwzględnieniu indywidualnych potrzeb, możliwości oraz stanu zdrowia”³⁶. Ksiądz Cz. Kustra podkreśla, że „prawda, która jest ukryta w słowie Bożym, chce dać nie tylko młodym sprawnym ludziom orientację i impulsy do nowego działania, ale i dać impuls do życia ludziom chorym, niepełnosprawnym. To ono odsłania błędne postawy, odwołuje się do ludzkich zdolności i możliwości, zachęcając przy tym do zrobienia kolejnego kroku naprzód”³⁷. Tym krokiem naprzód u osób z niepełnosprawnością jest również twórczość artystyczna za pomocą słowa przelanego na papier, w której ciągłe odwołanie się do Boga i słowa Bożego jest szczególnym sposobem radzenia sobie z problemami życia, a w sytuacji choroby, cierpienia i niepełnosprawności pozwala im zrozumieć sens własnego życia.

Reasumując, twórczość artystyczna osób niepełnosprawnych pozwala na: 1. wyrażanie swoich emocji (ból, rozpacz, smutek, radość, euforii), 2. zaakceptowanie swojej choroby lub niepełnosprawności (proces długotrwały, wielofazowy), 3. rozwijanie umiejętności oraz zainteresowań, 4. pokonanie niepełnosprawności, 5. zaspokajanie celów życiowych poprzez działalność artystyczną, 6. aktywne uczestnictwo w życiu społecznym, 7. poprawienie samopoczucia poprzez możliwość tworzenia wytworu artystycznego, 8. ukazywanie prawdziwego obrazu danej niepełnosprawności. Najważniejsze jest jednak pokonanie wszelkich

³⁶ Tenże, *Motywacja osób głuchoniewidomych do pracy*, Edukacja Zdrowotna, Półrocznik Naukowy Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej w Łodzi 5(2008)1, s. 28.

³⁷ Cz. Kustra, *Terapeutyczny wymiar religii chrześcijańskiej*, Edukacja Zdrowotna, Półrocznik Naukowy Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej w Łodzi 5(2008)1, s. 57.

trudności dnia codziennego, a tym samym „wyjście z niepełnosprawności”, które jest możliwe do osiągnięcia. Przez twórczość osoby niepełnosprawne mogą uzyskać pełną niezależność, akceptację oraz satysfakcję z własnych sukcesów w tej dziedzinie aktywności ludzkiej.

Należy podkreślić, że twórczość artystyczna przejawiana przez osoby niepełnosprawne na skutek wypadków drogowych nie wyróżnia się znacząco na tle twórczości osób z pozostałymi rodzajami niepełnosprawności. Łączy je wręcz wiele wspólnego, a mianowicie: prostota, wrażliwość, kreatywność, oderwanie od sztywnych schematów (wiersze proste, różnorodna struktura wierszy, łamanie zasad gramatycznych poprzez niestosowanie znaków interpunkcyjnych), powtarzające się motywy literackie (np. wyrażanie braku akceptacji choroby lub niepełnosprawności), poszukiwanie i umiłowanie piękna, miłości oraz szukanie porozumienia z ludźmi i z Bogiem. Często wiara w Boga oraz możliwość pisanie wierszy o treści religijnej pomaga człowiekowi choremu lub niepełnosprawnemu przezwyciężyć lęk, strach, cierpienie oraz ból, a także zrozumieć, że Bóg daje człowiekowi poprzez doświadczenie choroby lub niepełnosprawności szansę doświadczenia życia ukierunkowanego na wartości i cnoty, które często przez współczesnego człowieka są zapominane, zaniedbane czy wręcz lekceważone. Współczesny świat w dużej mierze zmierza do antywartości, a twórczość osób niepełnosprawnych pokazuje, co naprawdę w życiu jest ważne.

ARTISTIC CREATION OF DISABLED PEOPLE AFTER TRAFFIC ACCIDENTS. CASE STUDY

Summary

Artistic activity may help people with disabilities caused by traffic accidents realize themselves socially. Most often, such persons practice writing poetry, short stories and autobiographical novels. Poetry allows one to express their emotions associated with such questions as suffering, pain, the sense of life, disability, illness and God. Poetry of people with disabilities often has a religious and multifaceted character and, therefore, it plays a therapeutic role. In consequence, people become capable of accepting their disability.

Keywords: disabled people, traffic accidents, artistic creation, poem, God

Nota o Autorze: mgr Michał Ostrowski, pracownik Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, członek zwyczajny Towarzystwa Pomocy Głuchoniewidomym w Warszawie.

Słowa kluczowe: osoby niepełnosprawne, wypadki komunikacyjne, twórczość artystyczna, wiersz, Bóg